

OSMANLI SUFİLİĞİNE BAKIŞLAR

Ahmet Yaşar Ocak

OSMANLI SUFİLİĞİNE BAKIŞLAR

Ahmet Yaşar Ocak

TİMAŞ YAYINLARI | 2503
Tarih İnceleme Araştırma Dizisi | 30

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Emine Erođlu

EDİTÖR

Adem Koçal

DÜZELTİ

Haşim Şahin

KAPAK TASARIMI

Ravza Kızıltuğ

1. BASKI

2010, İstanbul

ISBN

978-605-114-430-6

TİMAŞ YAYINLARI

Cağalođlu, Alemdar Mahallesi,
Alayköşkü Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24 Faks: (0212) 512 40 00
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

facebook.com/timasyayingrubu

twitter.com/timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 12364

BASKI VE CILT

Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad.

Baha İş Merkezi Avcılar / İSTANBUL

Tel: (0212) 412 17 77

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak

Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayımlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

XIV-XVI. YÜZYILLARDA KALENDERİ DERVİŞLERİ VE OSMANLI YÖNETİMİ*

Daha 1935 yılında; Paris Sorbonne Üniversitesi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ile ilgili meşhur seri konferanslarından birinde merhum Fuad Köprülü'nün belirttiği üzere; "yalnız Anadolu'nun dinî tarihi değil, umumiyetle tasavvuf tarihi bakımından birinci derece mühim olan -ve buna rağmen hakkında henüz basit bir monografi bile bulunmayan- Kalenderî tarikatı"¹, yalnız Orta Doğu'da değil, Anadolu'da da Selçuklular ve Osmanlı dönemleri için gerçekten büyük bir önemi haiz bulunmaktadır. Söz konusu devirlerde dikkat çeken dinî ve sosyal hareketlerin büyük bir kısmında bu tarikat mensuplarının önemli bir payı olduğu bugün artık anlaşıl-
mıştır denebilir. Dolayısıyla kısmen Selçuklu ve daha çok tabiatıyla

* *Manifestation of Sainthood in Islam*, edited by G. M. Smith-C. W. Ernst, ISIS press İstanbul 1993, p. 145-158'deki makalenin Türkçesi.

1 M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Ankara 1972, 2. bs., s. 167. Köprülü aslında, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* başta olmak üzere (Ankara 1976, 3. bs., ss. 337-339, 351-352), "Anadolu'da İslamiyet" (*Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 4(1338), ss. 298-303) ve "Abdal" (*Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1935, 1. fasikül) gibi, klâsikleşmiş kitap ve makalelerinde ve başka yazılarında Kalenderîyye târikatının mahiyetine ve Anadolu din tarihi bakımından önemine sık sık işarette bulunup ilgili bazı meseleleri tartışmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu öneme rağmen, tasavvuf tarihi açısından olduğu gibi Türk kültür ve din tarihi bakımından da, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerini kaplayacak bir şekilde, Köprülü'den bu yana yarım yüzyıl geçmesine rağmen, Kalenderîlere dair bir monografi henüz yayınlanmamıştır. Bugüne kadar yapılan çalışmalar, ya bazı kitaplara serpiştirilmiş durumda veya dağınık makaleler halinde olup sayıca da çok azdır.

Osmanlı dönemlerinde yönetim ile sık sık karşı karşıya gelenler Kalenderîler olmuştur demek mübalağalı sayılmamalıdır. İşte burada, bu konu üzerinde mümkün olduğu ölçüde durulacaktır. Şunu hemen belirtmek gerekir ki, burada ileri sürülecek olan görüş ve fikirler, Osmanlı devrinde Kalenderîler üzerinde yürütülmekte olan bir monografik çalışmanın geçici sonuçlarından bir kısmını ihtiva etmektedir.

Zaman içinde ve yayıldığı sahalara göre bazı farklılıklar göstermekle beraber yine de bir bütün içinde ele alınabilecek olan Kalenderîliğin, Orta Asya ve İran muntikalarında ve muhtemelen X. yüzyılda ilk defa ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Şihabu'd-Dîn Ebu'n-Necib el-Sühreverdî'nin (631/1234) *Avârifü'l-Maârif*'i ve Abdu'r-Rahman Câmî'nin (897/1492) *Nefehâtü'l-üns*'u gibi klâsik tasavvuf kaynakları ve bunlara dayanarak konu ile uğraşan uzmanlar Kalenderîliği X. yüzyıldaki Horasan Melâmetîliği ile sıkı sıkıya alakalı görürler. Gerçekten de *mücerredlik*, *fakr* ve *melâmet* gibi birtakım tasavvufî telakkileri itibariyle bu alaka ortada gibidir. Ancak bu telâkkilerin eski Hind inançları ve düşüncesi, İran dinleri ile de çok yakından ilgili bulunduğu, Kalenderî dervişlerinin özellikle Hind *Sadhu*'larıyla benzer yönlere ve bir hayat tarzına sahip oldukları da eskiden beri gözlenmiştir.²

Tıraş edilmiş saç, sakal, kaş ve bıyıklarıyla, yarı çıplak tuhaf kıyafetleri ve davranışlarıyla, buldukları yerlerin adet, gelenek ve inançlarına lâkayt tavırlarıyla sırf tasavvufa yabancı çevrelerde değil, muhafazakar tasavvuf çevrelerinde de hoş karşılanmayan Kalenderîler, genellikle bekar ve gezgin dervişlerdi. Kalabalık gruplar halinde, çalgılar, dümbelekler ve ziller çalarak, bayraklarla,

2 Kalenderîliğin menşeleri konusu yeterince aydınlığa kavuşturulmamış olmakla beraber, bu hususta şunlara bakılabilir: F. Babinger, "Kalender" ve "Kalenderî", *EI*.; Tahsin Yazıcı, "Kalandar" ve "Kalandariyya", *Eİ*.; Richard Gramlich, *Die Schiitischen Derwischorden Persiens*, Wiesbaden 1965, ss. 74-78; Saadettin Kocatürk, "Kalenderîye tarikatı ve Hatib-i Farisi'nin Kalendernâmesi", *İran Şehinsahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul 1971, ss. 221-224; Simon Digby, "Qalandars and related groups", *Islam in Asia, vol: 1, South Asia*, Jerusalem 1984.

ilahiler söyleyerek oradan oraya dolaşıp yiyeceklerini çoğu zaman dilenerek sağlıyor, hayatlarını geçiriyorlardı. Bununla beraber, bazı yerlerde kendilerine mahsus zaviye ve tekkeleri de vardı.³

Kalenderîyye tarikatının teşekkülünden, XIII. yüzyıl başlarına kadar olan dönemi hakkında fazla bir şey bilinmiyor. Kalenderîliğe dair asıl bilgilerimiz, XII. yüzyılın sonlarıyla XIII. yüzyılın başlarında yaşadığı anlaşılın ve tarikata çekidüzen vererek onu yeniden kuran Cemâlu'd-Dîn-i Sâvî (630./1232-33) ile başlıyor⁴. Onunla birlikte tarikat İran'dan başlayarak doğuda Asya içlerine, batıda Irak, Suriye, Anadolu, Mısır ve hatta Libya'ya kadar yayılan çok geniş bir alana dağılmış görünmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Kalenderîlerin bütün bu sahalarda hep aynı isimle anılmamış olduğudur. Yerine ve zamanına göre kaynaklarda *Kalenderân*, *Tâife-i Abdâlân*, *Cevâlîka* veya *Cavlakiyân* vb. isimlerin de kullanılmış olduğu görülür. Anadolu Selçukluları devrinden itibaren Türk kaynaklarında da bu zikredilenlerden başka, *Şeyyâd*, *Haydarî*, *Abdal* gibi terimlere, XV. yüzyıldan başlayarak da bunlara ilaveten *Işık*, *Torlak*, *Edhemî*, *Camî*, *Şemsî* ve benzeri isimlere rastlanmaktadır. Bunların bir kısmı, anlaşıldığı üzere, ünlü Kalenderî şeyhlerinin yahut Kalenderîlerce önem verilen eskiden yaşamış velilerin isimlerini (İbrahim b. Edhem ve Ahmed Câmî-i Nâmîkî gibi) yansıtmaktadır.

Bu durum, Kalenderîlerin diğer tarikat mensupları gibi nispeten belli ve merkezî bir teşkilâta sahip olmadıklarını göstermektedir. Böylece birbirleriyle organik bağları bulunmayan, ama birbirlerinden çok az farklı, genelde aynı çerçeve altında toplanabilecek inanç ve telâkkilere, giyim ve kuşama, hayat tarzına sahip muhtelif Kalenderî zümrelerinden bahsetmek daha doğru olacaktır.

3 Kalenderîlerin bu genel görünümü ile ilgili olarak aşağıda verilecek olan referanslarda geniş bilgiler bulunmaktadır. Bu itibarla burada bu konuda daha fazla teferruata girmek gereksiz bulunmuştur.

4 Cemâlu'd-Dîn-i Sâvî hakkında şimdilik bk. Kocatürk, *a.g.m.*, ss. 225-230; Yazıcı, "Kalenderîyya", *EP.*" Aslında buralarda verilen malumat, İbn Battûta Seyahatnâmesi ve İbn Aybek al-Safadî'nin *al-Vâfi bi'l-Vefeyâtı* ile Hatib-i Farisî'nin aşağıda zikredilen menâkıbnâmesine dayanmaktadır.

Fuad Köprülü'nün vaktiyle "Anadolu'da İslâmiyet" adlı makalesinde belirttiği gibi, Ahmed Câmî-i Nâmîkî (536/1142), Bahâu'd-Dîn Zekerîyya Multânî (666/1267) ve Fâhru'd-Dîn-i Irakî (688/1289) ve benzeri büyük sûfilerde gerçekten yüksek ve ince bir felsefe tarzında beliren Kalenderîlik, asıl konumuzu teşkil eden popüler tabakalara mensup olanlar arasında hazmedilmemiş panteist düşünceler, hulûl ve tenâsüh inançlarıyla karışarak *ibâha'* ya müncer oluyordu.⁵

Bu tesbitin, bazı XIII. yüzyıl Anadolu kaynaklarıyla doğrulandığı görülür. Mesela, merhum Osman Turan'ın geniş bir tarama ve analiz ile birlikte Farsça metnini yayınladığı, Mahmud b. al-Hatîb'in *Fustâtu'l-'Adâla fî Kavâidi's-Saltana'sı*, bu bakımdan önemlidir. Eserin yazarı, *Cavlakî* adıyla andığı Kalenderîlerin eski Hurremî, Zerdüşti ve Mazdekîleri hatırlatan inançlara sahip olduklarını, hiçbir dinî kaide ve sınır tanımadıklarını bildirir. Yazar, camilerde bile yanlarında köpekleri olduğu halde esrar partileri yaptıklarından, bazı sapık fiiller işlediklerinden ve üstelik bunlardan yeterince menedilmediklerinden acı acı şikâyetler etmektedir.⁶ Mahmud b. al-Hatîb'in *zamanın zındıkları* diyerek eski zındıklara eş tuttuğu Kalenderîler hakkında verdiği bilgiler ve anlattığı olaylar biraz mübalağalı görünmekle beraber, herhalde büsbütün temelsiz olmamalıdır.

Kalenderî dervişlerinin Anadolu'ya ilk giriş tarihleri kesin olarak belli değildir. Kaynaklardaki ifadelerden, bunun Moğol istilâsının öncesine ve sonrasına rastlayan yıllarda vukû bulduğu anlaşılıyor. Bu dönemde çeşitli göç kabileleriyle Anadolu'ya gelen diğer dervişler arasında, özellikle İran, Irak ve Suriye üzerinden gelen pek çok Kalenderî dervişinin bulunduğu tespit edilmiştir.⁷

5 Bk. *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 299; karşı aynı yazar, *Abdal*, s. 37; aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, ss. 167-68.

6 Bk. "Selçuklu Türkiye'si din tarihine ait bir kaynak: *Fustâtu'l-'Adâla fî Kavâidi's-Saltana'sı*", *Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Köprülü)*, İstanbul 1953, Farsça metin kısmı, vv. 49a-50b.

7 Msl. bk. Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 298; aynı yazar, "Bektaşîliğin men-

Cemâlu'd-Dîn-i Sâvi ve Kalenderîyye tarikatı hakkında önemli bilgiler ihtiva etmekte olup, XIV. yüzyılda Hatîb-i Fârisî tarafından kaleme alınan *Menâkib-ı Cemâlu'd-Dîn-i Sâvî*, bu şeyhin halifelerinin arasında Şeyh Osman-ı Rûmî adında birinden bahseder⁸. Anlaşıla-çağı üzere, aslen Anadolu'lu olan bu zat, Şems-i Tebrizî (645 / 1247) ve Fâhrü'd-Dîn-i Irakî gibi, XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşamış olup kimlikleri bizce malum yüksek seviyedeki Kalenderî şeyhlerinin yanında adı bize kadar gelebilen önemli bir başka şeyhtir. Bunlara, Mevlânâ Celâlu'd-Dîn-i Rumi ile çağdaş olup Konya'da zaviyesi ve bir hayli müridi bulunan Ebu Bekr-i Niksarî ile Hacı Mübarek-i Haydarî'yi ilave etmeliyiz⁹.

Fustâtu'l-'Adâla yazarının Mazdek mezhebinde ve Kürt menşeli diye tanıtip yerdiği Ebû Bekr-i Niksarî,¹⁰ bir Mevlevî kaynağı olan *Menâkibu'l-'Ârifîn*'de, Mevlâna ve etrafındakilerce saygı gören bir şahsiyet olarak beliriyor¹¹. Hacı Mübarek-i Haydarî ise, adından da anlaşılacağı üzere, Kalenderîliğin Haydarîlik şubesine mensup olup¹², aynı şekilde, Konya gibi bir devlet ve kültür merkezinde halkın itibar ettiği bir şeyh olarak görünüyor¹³. Bu ise, o devirde Kalenderî dervişlerinin ulema çevrelerinde hoş karşılanmamasına mukabil, hiç olmazsa Mevlevîlerle bazı halk arasında muteber tutulduklarını ortaya koyar.

şe'leri", *Türk Yurdu*, 111(1341), s. 132; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İstanbul 1959, s. 149.

8 Hatîb-i Fârisî, *Manâkib-i Camâl al-Dîn-i Sâvî*, nşr.: T. Yazıcı, Ankara 1,72, ss. 8-18, 34-39.

9 Ahmed Eflâki, *Manâkib al-Ârifîn*, nşr.: T. Yazıcı, Ankara, 1961, II, 596; krş.: Turan, *a.g.m.*, ss. 541, 542-543.

10 Turan, *a.g.m.*, Farsça metin kısmı, v.52b.

11 Bk. Eflâki, II, 5-6.

12 Haydarîlik hakkında bk. Hamdullah Müstevfî, *Nuzhat-al-Qulûb*, ing. çev.: G. Le Strange, Leiden 1919, s. 152; Devletşah, *Tezkiretu's-Şuarâ*, nşr., M. Abbas, Tahran (tarıhsiz), ss.212-213; *Voyages d'Ibn Batoutah*, nşr.: C. Defréméry-B.R. Sanguinetti, Paris 1879,, II, 282; III, 79-80; IV, 60-61; Makrîzî, *al-Sulûk li-Mârifeti Duvali'l-Mulûk*, nşr.: M. Ziyade, Kahire 1936, I, 407; Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, ss. 300-302, 477-478.

13 Bk. Eflâki, I, 215, 467-468.

Adları geçen Kalenderî şeyhlerinin zamanın Selçuklu yönetimi ile münasebetlerine dair kaynaklarda herhangi bir ipucuna rastlanmıyor. Ne yazık ki çağdaş Selçuklu vekâynameleri de bu gibi konularda sessizliklerini koruyorlar. Yalnız, 1473'lerde kaleme alınmış bir Osmanlı devri hajiografik kaynağı olan *Saltıknâme*'de I. Alâu'd-Dîn Keykubad'ın (1220-1237) Kalenderîlere karşı tutumunu dile getiren ilgi çekici bir kayıt mevcuttur. *Saltıknâme*'ye ne yolla girdiğini ve ne ölçüde gerçeği yansıttığını bilemediğimiz bu kayıt, adı geçen hükümdarın Kalenderîleri sürekli kontrol altında tuttuğundan, hatta bazen angarya işlerinde çalıştırarak onları cezalandırdığından söz etmektedir¹⁴. Eğer bu haber doğru ise, şüphesiz hükümdarın bu politikasının, Kalenderîlerin toplum nizamına pek aldırış etmeyen aykırı hareketlerinden kaynaklandığını tahmin etmek zor değildir.

Saltıknâme'deki bu ifadelerin tarihî kıymetini araştırmak şimdilik mümkün olmamakla beraber, Kalenderîlerin Selçuklu Anadolu'sunda yönetim mekanizmasıyla pek de uyuşmadıkları, başka vesilelerle anlaşılmaktadır. Özellikle 1240'ta meydana gelen meşhur Babaî kıyamında, Baba İlyas-ı Horasânî'nin halifesi olarak harekâtı yönetmiş olup aslında bir Kalenderî şeyhinden başka bir şey olmayan Baba İshak yönetimindeki Kalenderîlerin önemli bir rol oynadıkları, Fuad Köprülü'den beri biliniyor. Bu olay, Kalenderîlerin merkezî yönetime karşı giriştikleri, bilebildiğimiz ilk hareket olmakla beraber¹⁵ sonucusu değildir. XVI. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı döneminde de muhtelif hareketlerde ve ayaklanmalarda rol aldıkları tespit edilebilmektedir¹⁶.

14 Ebu'l-Hayr-ı Rûmî, *Saltıknâme*, Topkapı Sarayı Müzesi (Hazine) Kütüphanesi, nr. 1612, v. 262b: "Râviler bunda rivayet ederler meğer Sultân 'Alâu'd-Dîn bu Antaliya kim şimdi Adalya dirler, anda otururdi, ğaza eyledi. Işık tâyîfesin hiç sevmezdi, ehl-i bid'at diridi. Kande kim Işık bulsa, tutardı, azablar idüb bağ belledirdi ve handek kazdırırdı ve irğadlık itdirirdi".

15 Bu konuda geniş bilgi için bk. A.Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı*, İstanbul 1980, ss. 44-49.

16 Kalenderîlerin Osmanlı devrinde muhtelif ayaklanmalarda ve bazı toplum nizamını bozucu olaylardaki rolleri meselesi, daha önce tarafımızdan şurada

Sadece Anadolu Selçuklu hükümetinin değil, Moğol yönetiminin de bu devirde Kalenderîleri pek müsbet bir gözle görmediğini söylemek gerekiyor. Suriye seferi sırasında Artuk ilinde kalabalık bir Kalenderî zümresine rastlayan Hülagu'nun (1256-1265), ilk defa gördüğü acayip tavır ve kılıklı bu insanların kim olduklarını sorması üzerine, yanında bulunan ünlü âlim Nasîru'd-Dîn-i Tûsî'nin verdiği şu cevap dikkate değerdir: “*Bunlar alemin fazlasıdır. Zira dünyada insanlar, beğler, tâcirler, san'atkârlar ve çiftçiler olmak üzere dört sınıfa ayrılırlar. Halbuki bunlar bu dört sınıftan hiçbirine mensup değillerdir.*” Bu söz üzerine Hülagu, toplumun gereksiz bir unsuru olarak gördüğü Kalenderîlerin idamını emretmiştir¹⁷. Bu olayda Nasîru'd-Dîn-i Tûsî'nin hükümdarı etkilediği açık olmakla birlikte, zaten onun da menfi bir tavır içinde bulunduğu sezilmektedir. Bu, o devir İslam dünyasında mevcut toplum yapısının ne suretle olursa olsun düzenini bozacak olay ve zümrelere kesinlikle müsamaha edilmediğini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Muhtelif zamanlarda merkezî yönetimlerin Kalenderî zümrelerine karşı genel bakış açısı bu olmakla beraber, bazen bunun istisnasına rastlanabiliyor. XIV. yüzyıl sonlarında, muhtemelen Babaî çevrelerine mensup Sarı Saltık halifelerinden meşhur Barak Baba ve maiyyetindeki Kalenderîlerin (*Baraklılar*), İlhanlı hükümdarı Gazan Han (1295-1304) ile yakın münasebetleri olmuştur. Devrin olaylarını anlatan Arap vekâyinâmeleri, bu yakınlığın, birtakım tecrübelerden sonra hükümdarın Barak Baba'nın dinî şahsiyetine güven duymaya başlamasıyla meydana geldiğini anlatırlar. Bunun sonunda şeyh önemli bir mevki sahibi olmuştur¹⁸.

---

ele alınmıştır: “*Quelques remarques sur le rôle des derviches kalenderis dans les mouvements populaires et les activités anarchiques au XVe et XVIe siècles dans l'empire ottoman*”, *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, III (1982), ss. 69-80.

17 İbn al-Fuvatî, *al-Havadisü'l-Câmia*, nşr.: M. Cevad, Bağdad 1951, s. 343; krş.: Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, ss. 226-227.

18 Bk. al-Birzâlî, *Tarih*, Topkapı Sarayı Müzesi (III. Murad) Kütüphanesi, nr. 2951, II, 105b; İbn Aybek al-Safadî, *Tarihu A'yânî'l-Asr*, Süleymaniye (Ayasofya) Kütüphanesi, nr. 2970, II, 43b.

Barak Baba ve Kalenderîlerinin 1304'te Olcaytu Hudâbende'nin tahta geçişinden sonra da itibarlarını koruduklarını, özellikle Barak Baba'nın bazı elçilik heyetlerine dahil edildiğini bütün kaynaklar ittifakla bildirirler. Meselâ 1306'da maiyyetindeki dervişlerle Şam'a, Memluk Sultanı al-Malik al-Nâsır'ın nezdine gönderilişi bunlardan biridir. Bu misyon başarısızlıkla sonuçlanmış, garip kıyafet ve davranışları sebebiyle Barak Baba ve yanındakiler alay konusu olmuş, hatta sınır dışı edilmişlerdir¹⁹. Olcaytu'nun Moğol Şamanlarından farklı görmediği için yabancılamaadığı Barak Baba, Ehl-i Sünnet inançlarının itibar gördüğü bu mıntıkada şiddetle aşağılanmıştır.

Bununla beraber bu durum, Olcaytu'nun henüz kabul ettiği İmamiye Şifliği'nin propagandası için şeyhi Gilan'a yollamasına engel olmamış görünmektedir. Barak Baba ve dervişlerinin de -belki de yerlerini korumak amacıyla- bu sıralarda İmamiye Şifliği'ne geçtikleri muhtemeldir. Şeyh Gilan'da hem mezhebi yayacak, hem de orada esir bulunan İlhanlı generali Kutluşah'ı Gilanlılar'ın elinden kurtarmaya çalışacaktı. Ne var ki, bu vazife de başarıyla sonuçlanmadı. Üstelik Barak Baba ve dervişleri öldürüldü (1307). Buna çok kızan Olcaytu, Gilan'a asker göndererek hükümdarını öldürttü ve halkını cezalandırdı. Bu Olcaytu'nun Barak Baba'ya büyük bir muhabbet beslediği, hükümdarın Sultaniye'de onun hatırasına bir türbe ve geri kalan dervişleri için bir zaviye inşa ettirmesinden anlaşılmaktadır²⁰.

İşte Anadolu'daki Kalenderî şeyh ve dervişlerinin Osmanlı yönetimi ile daha beyliğin teşekkülü devrinde başlayan ilişkileri,

19 al-Safadî, *aynı yerde*; İbn Tağribirdî, *al-Manhalu's-Sâfi*, Topkapı Sarayı Müzesi (İll. Ahmed) Kütüphanesi, nr. 3018, v.175b; İbn Hacer, *al-Dürru'l-Kâmina*, Haydarabad 1348, I, 473; Bedru'd-Dîn al-Aynî, *Ikdu'l-Cumân*, Bayezid (Veliyyüddin Ef.) Kütüphanesi, nr. 2392, XX, 361a-362a.

20 Al-Safadî, II, 43a; İbn Hacer, İbn Tağribirdî, Al-Aynî, aynı yerlerde. Barak Baba pek çok bakımlardan dikkate şayan bir sima olmakla beraber, hakkında henüz bir çalışma yayınlanmamıştır. Yukarıda 16 ve 17 nolu notlarda zikredilen kaynaklarda bu konuda çok zengin malzeme vardır. Bunların dışında şuna da bakılmalıdır: A. Gölpinarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, ss. 20, 43-44 vd. (burada bibliyografik bilgi de vardır).

bir bakıma böyle müsbet ve politik bir yaklaşım içinde başlamıştır. Babai kıyamının şiddetli bir şekilde bastırılmasını müteakip, özellikle kontrol ve takipten olabildiğince uzak uç mntıklarına kaçan Babai dervişleri ve şeyhlerinin, bazı elverişli şartlar sebebiyle, daha ziyade Osmanlı Beyliği sahasında ortaya çıktıkları bilinen bir gerçektir. Osmanlı vekâyinâmelerinde ilk hükümdarlarla münasebet içinde görünen Geyikli Baba, Abdal Musa, Kumral Abdal vb. şahsiyetlerin Babai hareketine mensup bulduklarını, çeşitli vesilelerle muhtelif eser ve makalelerinde F. Köprülü göstermiştir²¹.

Osmanlı kaynaklarında *Abdâlân-ı Rum* veya *Rûm Abdalları* diye zikrolunan bu insanların üzerinde bugüne kadar derinlemesine pek durulmamış, *Rum Abdalları'nın*, Babai çevrelerine mensup olmakla beraber, tek bir tarikat mı yoksa muhtelif tarikat muhitlerinden gelme, fakat ortak husûsiyetleri olan bir zümre mi oluşturdukları pek tartışılmamıştır. Meseleye sadece ilk Osmanlı hükümdarları ile olan ilişkileri ve beyliğin kuruluşundaki rolleri itibarıyla yaklaşmıştır. Oysa bunlara dair kaynaklardaki malumat biraz daha yakından incelendiği zaman, bütün bu şahsiyetlerin tesadüf olamayacak kadar birbirlerine benzedikleri dikkati çekmektedir. Bunlar genellikle yarı meczup, sakal, bıyık, kaş ve saçları tıraşlı, hayvan postlarıyla örtülmeye çalışılmış yarı çıplak vücutlarla dolaşan (Geyikli Baba, Postinpüş Baba) ve tahta kılıçlarla savaşan dervişlerdir. Bunlar arasında Hacım Sultan, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Kızıl Deli (Seyyid Ali Sultan), Abdal Şucâ (Sultan Şucau'd-Dîn) ve daha sonraları Otman Baba, Hüsam Şah gibi, adlarına menakıbnameler yazılmış, oldukça iyi tanıdığımız kişiler vardı. Hemen hepsi de, XV. yüzyılda Bektaşiliğin teşekkülüyle birlikte, en büyük Bektaşî evliyası kabul edilmişlerdir²².

21 Msl. bk. *İlk Mutasavvıflar*, s. 339, not 4; "Anadolu'da İslâmiyet", ss. 407-408; "Abdal", "Abdal Kumral" ve "Abdal Musa" vb. maddeler, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*. Bu konuda Ö.L. Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" (*Vakıflar Dergisi*, II (1942), ss. 279-304) adlı makalesi hala değerini korumaktadır. Ayrıca bk. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire*, London 1973, ss. 186-188.

22 Kalenderilerle Bektaşilik arasındaki yakın ilgi hakkında bk. Ocak, "Remarques sur le rôle des derviches Kalenderis dans la formation de l'ordre bektachi",

İşte yeni teşekkül eden ve gelişme istidadı gösteren bu *genç Osmanlı* beyliğinin arazisi sanki birdenbire bu Kalenderî dervişlerinin istilasına uğradı. Özellikle Bursa'nın fethinden sonra, bunların Osmanlı topraklarını tercih ettiklerini ve daha önemlisi ne için tercih ettiklerini anlatmak bakımından, daha sonraki bir kaynak olmasına rağmen, İbn Kemal'in şu ifadesi dikkate değer: “*Mezkûr şehir-i meşhura nimet-i bî-minnet carı olıcak... dervişler yaralarına merhem-i merhametden çare isteyü mamure-i mezbûreye geldiler... Bed-siret ve meçhul ve mahzuller şurîde-hâl ve âşüfte-misâl abdâller suretine girüb nâr-ı söhrete iştial ve şerar-ı itibâra intişar virüb her biri bir nahiyede iştihar buldı*”²³. Açıkça görüldüğü gibi, İbn Kemal'in de Kalenderîlere bakış açısı Nasîru'd-Dîn-i Tûsî'den pek farklı değildir.

Âşıkpaşazâde, Oruç Beğ ve Neşri tarihleri gibi ilk Osmanlı vekayinameleri ve bilhassa anonim *Tevârih-i Al-i Osman*'lar, bu Kalenderî dervişlerinin Osman, Orhan ve Murad Gaziler gibi ilk hükümdarların maiyyetinde fetih hareketlerine katıldıklarından ve bunlara dair menkabelerinden bahsederler. Osmanlı hükümdarlarının da onların bu hizmetlerine mukabil, zaviye açmalarına müsaade ettiklerini, hatta bununla da kalmayarak bu zaviyeleri zengin vakıflarla beslediklerini anlatırlar. Merhum Ö. Lûtfi Barkan da artık klasik hale gelmiş “*Kolonizatör Türk Dervişleri*” adındaki tanınmış makalesinde meseleyi analiz ettiği gibi ilgili belgeleri de yayınlamıştır, Osman Gazi devrinde Kumral Abdal'dan, I. Murad devrindeki Postînpûş Baba'ya kadar yukarıda isimleri sayılan bütün bu kişiler, büyük çoğunlukla Kalenderî tarikatı mensubu idiler²⁴. Kızıl Deli lakabıyla tanınan ve Abdal Musa ve Kaygusuz

---

Table Ronde Internationale sur l'Ordre des Bektachis et les Groupes se reclamant de Hadji Bektach, Strasbourg 3 Haziran-2 Temmuz 1986, (baskıda).

23 Bk. *Tevârih-i Al-i Osman*, nşr.: Şerafettin Turan, Ankara 1,83, II, 88-89.

24 Yukarıda isimleri anılanlardan *abdal* lâkabını taşıyanlar ve haklarında bibliyografik referanslar için, Köprülü'nün *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*'ndeki ilgili maddelere bakmak yeterlidir. Geyikli Baba, Doğlu Baba ve Postînpûş Baba için ise, başta Âşıkpaşazâde, Oruç Beğ ve Neşri tarihleri olmak üzere, *Terceme-i Şakayık*'a bakılmalıdır. Bu şahıslar yarı çıplak dolaşan, tahta kılıçlarla fetihlere katıldıkları belirtilen birer Kalenderî şeyhinden başka bir şey değillerdi.

Abdal'la birlikte büyük Bektaşî evliyasından sayılan Seyyid Ali Sultan ise, Yıldırım Bayezid devrinde Dimetoka ve havâlisinin fethine iştirak etmiş ve burada bir zâviye açarak yerleşmiş bir başka ünlü Kalenderî şeyhidir²⁵.

Bütün bunlar gösteriyor ki, adları geçen bu şeyhler ile ilk Osmanlı hükümdarları arasında âdeta zımni bir siyasi akit söz konusudur. Fuad Köprülü bir yazısında bu meseleden bahsederken, Osmanlı hükümdarlarının bu şahıslara müsait davranmalarını, “*mesail-i i'tikâdiyye inceliklerini idrak edemeyecek ümmî, basit Türkmen reislerinden başka bir şey olmayan ilk hükümdarlarımız....*” demek suretiyle sanki onların cehâletiyle izah etme eğilimini göstermektedir²⁶. Fakat kanaatimizce bu münasebetin mâhiyetini ilk hükümdarların kabulü müşkil cehaletlerinden ziyade, akıllıca bir tercihle, boş kaldıkları zaman toplumda rahatsızlık unsuru olabilecek bu zümreyi fetihlere sevk ederek devlet hesabına faydalanmayı, üstelik bu yolla onları yönetimin yanında tutarak kontrol altında bulundurmaya düşünmüş olmalarıyla açıklamak daha doğru görünmektedir.

Nitekim, ilk Osmanlı hükümdarlarının bu şeyhleri büsbütün başı boş bırakmadıkları anlaşılmaktadır. Mesela Orhan Gazi'nin Kalenderîleri sürekli teftiş ettirdiğine, kendi Ehl-i Sünnet dışı inançlarını halk arasında yaymaya başlar başlamaz, derhal bu suçu işleyenleri tesbit ederek beylik sınırlarından dışarı çıkarttığına dair bazı kaynaklarda rastlanan haberler dikkati çekmektedir²⁷. Abdal Musa'nın Bursa'daki zaviyesini terk edip önce Denizli havalisine,

25 Seyyid Ali Sultan hakkında en geniş bilgi, kendi adını taşıyan menakıbnamesinden (*Vilâyetnâme-i Seyyid Ali Sultan*, Ankara İl Halk kütüphanesi, nr. 1118) çıkarılabilir. Bunun dışında şuna bakmak gerekir: Iréne Beldiceanu-Steinherr, “La vita de Seyyid Ali Sultan et la conquête de la Thrace par les Turcs”, *Proceeding of the XXVII. Congress of Orientalists*, (Ann Arbor 1967), Wiesbaden 1971, ss. 275-276.

26 Bk. *Anadolu'da İslamiyet*, s. 403.

27 Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Türkçe yazmalar, nr. 2438, v. 42b; İbn Kemal, II, 90; krş.: İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972, 3. Bs., I, 530-31.

oradan da Elmalı'ya (Antalya) gidip yerleşmesinin bu olayla ilgili bulunması kanaatimizce kuvvetle muhtemeldir²⁸.

Kısacası, Osmanlı Devleti'nin bu kuruluş döneminde, yönetim mekanizmasının Kalenderîlere karşı takip ettiği politikayı, bir yandan bazı imtiyazlarla onları devlet yararına ve devlet yanında kullanırken, bir yandan da mevcut toplum statüsünü bozmalarına engel olacak tedbirleri almak şeklinde özetleyebiliriz.

Buna benzer bir uygulamanın da Fatih Mehmed zamanında meydana geldiği müşahede edilmektedir²⁹. İstanbul kuşatması başladığı zaman, diğer tarikat mensupları gibi Kalenderîlerin de dört bir yandan kuşatmaya katılmak maksadıyla orduya koştuklarını Oruç Beğ ve Neşrî'den öğreniyoruz³⁰. Fetihden hemen sonra ise, şimdiki Şehzadebaşı semtindeki Akaltaleptos Kilisesi'nin bizzat Fatih Mehmed tarafından Kalenderîlere tekke olarak tahsis edildiği görülmüyor. Böylece, daha sonraki devirlerde sayıları artacak olan İstanbul Kalenderhânelerinin ilki tesis ediliyordu³¹. Bu olay, Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yeni merkezinde, üstelik bizzat devlet eliyle Kalenderîler için açılan ilk tekke olması bakımından bir anlam ve önem taşır. Zira artık bu tarihlerden sonra böyle bir olay daha meydana gelmeyecektir. Bilebildiğimiz kadarıyla daha sonraki tarihlerde muhtelif yerlerde açılan Kalenderhânelerin hiçbiri bizzat yönetim tarafından resmen açılmış müesseseler olmayıp, şu veya bu şekilde birer vakıf olarak meydana getirilen ve devlet tarafından ancak tasdik edilen tekkelerdi. Hatta aşağıda görüleceği

28 Abdal Musa'nın Elmalı'ya yerleşmesi meselesine dair bk. Köprülü, "Abdal Musa", *Türk Kültürü*, sayı: 124, 1973, ss. 198-207.

29 Bk. yukarıda not 16.

30 *Tevarih-i Al-i Osman*, nşr.: F. Babinger, Hannover 1925, s. 65; Neşrî, *Kitab-ı Cihannüma*, nşr.: F. Reşit Unat-M. Altay Köymen, Ankara 1957, II, 691.

31 Bk. Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Hadikatu'l-Cevâmî'*, İstanbul 1281 I, 166; Joseph de Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris 1835, XVIII, 34, 110; O. Nuri Ergin, *Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi*, İstanbul 1939, ss. 26-27. Bu konuda yeni çıkan bir makale için bk. Nejat Göyünç, "Kalenderhâne Câmii", *Tarih Dergisi*, 34(1983-1984), ss. 485-494.

üzere, Kanuni Süleyman zamanında pek çok Kalenderî zaviyesinin kapatılması veya ıslahı yoluna gidilecektir.

O. Nuri Ergin'e göre Fatih Mehmed'in Kalenderîlere böyle bir tekke tahsis etmesi, onlara kıymet vermesinden değil, sayılarının çokluğu dolayısıyla "hikmet-i hükümet icabı" onlara bir yer göstermek ihtiyacından geliyordu³². Bu doğru olmakla birlikte, hükümetin her fırsatta huzuru bozmaya eğilimli bu zümreyi belli bir yerde ve gözetiminde tutma maksadını da hesaba katmak herhalde daha uygun olacaktır.

Fatih Mehmed devrinde Osmanlı yönetimi ile Kalenderîler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılmasına yarayacak hayli ilgi çekici bir kaynağa sahip bulunuyoruz. Zamanının ileri gelen Kalenderî şeyhlerinden olup daha sonraları Bektaşî addedilen Otman Baba'nın bir halifesi tarafından yazılmış bulunan bu eser, *Vilâyetname-i Otman Baba*'dır. Kalenderîlerin XV. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki günlük yaşayış, inanç ve âdetlerine, faaliyetlerine dair kıymetli bilgiler ihtiva etmekle beraber yeterince üzerinde durulmamış bu eser sayesinde ilk defa resmî Osmanlı vekayiname ve belgelerine bağlı kalmadan onlar hakkında fikir edinebiliyoruz. Aynı zamanda merkezî yönetim ile ilişkileri hakkında da öteki kaynaklarla mukayese edebilecek bilgilere sahip olabiliyoruz. 1478 tarihinde ölmüş olan Otman Baba'nın menâkıbnamesinde, kendisinin ve dervişlerinin hükümet çevreleriyle münasebetlerine dair hayli ilgi çekici pasajlar mevcuttur. Buradaki menkabeler ve olaylar kritik edildiği takdirde, Otman Baba'nın II. Murad (1421-1451) ve Fatih Mehmed (1451-1481) zamanında Rumeli'de bazı gazalara katıldığı anlaşıldığı gibi, Rumeli'deki sipahilerle de bu vesileyle ilişki kurup onlar arasından müridler edindiği istidlal olunabiliyor. Hatta bu sebeple kendisine Reis-i Gâziyân denildiği belirtilir³³. Tarihî hüviyeti gerçekten ağır basan

32 Ergin, a.g.e., aynı yerde.

33 Bk. Küçük Abdal, *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, Ankara İl Halk Kütüphanesi, nr. 495, vv. 72a-73a, 81b, 98b. vs. Eserin tarihî mahiyeti hakkında bk. Ocak, *Bektaşî*

bu eserde Otman-Baba ve abdallarının Veziriazam Mahmud Paşa ve bizzat Fatih Mehmed’le temaslarından söz edilmektedir. Esere göre, Mahmud Paşa ile pek anlaşamayan Otman Baba, padişahla sıkı dost takdim olunur³⁴. Ama sağdan soldan gelen şikâyetler, dervişlerinin uygunsuz davrandıkları ve bilhassa Otman Baba’nın hulûl inancını takip ve propaganda ettiğine dair ihbarlar üzerine, Edirne kadısına gönderiler bir fermanla tevkif olunurlar. *Vilâyetname*’ye göre padişah, Otman Baba’nın kerametlerine şahit olduktan sonra kendilerini salıvermek istemiş, ancak ulema buna şiddetle karşı koymuştur. Buna rağmen padişah onları serbest bırakır³⁵. Her halükarda, Fatih Mehmed’in Kalenderîlere mümkün mertebe müsait davranmakla onların yönetimle ilişkilerinin sertleşmesine engel olmaya çalıştığını, buna rağmen denetimini de üzerlerinden eksik etmediğini bu söylenenlerden çıkarabiliriz.

Böylece, Çelebi Mehmed zamanında (1413-1421) Şeyh Bedru’ d-Dîn ve halifeleri Torlak Kemal ile Börklüce Mustafa’nın çıkardıkları isyanlara katıldıklarından dolayı maruz kaldıkları takibat istisna edilirse³⁶, hükümet çevrelerinin hiç olmazsa II. Bayezid devri (1481-1512) başlarına kadar Kalenderîlere karşı genellikle yumuşak bir politika takip ettiğini kabullenebiliriz. Fakat bu fazla uzun sürmeyecek, II. Bayezid devrinden itibaren durum tamamen tersine dönecektir.

Görünüşe göre bu değişikliğe, II. Bayezid’e karşı düzenlenen bir suikast olayı sebep olmuş gibidir. Bu suikast 1492 yılında Arnavutluk seferi esnasında vukû bulmuş olup, o devri anlatan bütün vekâyinameler bundan bahsederler. Rivayete göre, kendisinin *mehdî* olduğu iddiasıyla padişaha saldıran bir Kalenderî (Haydarî,

---

Menâkıbnâmelerinde İslâm öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983, ss. 16-17.

34 *Vilâyetnâme-i Otman Baba*, vv. 126a vd.

35 *A.g.e.*, vv. 142b-169b. Bu sayfalar arasında keramet hikayeleriyle karışık olarak mesele bütün teferruatı ile anlatılır.

36 Bk. yukarıda not 29 ve Th. Spandouyn. Cantacasin, *Petit Traité de l’Origine des Turqz*, nşr.: Ch. Schefer, Paris 1896, ss. 222-23. Ayrıca Şeyh Bedreddîn ve halifelerinin isyanlarına dair bk. İnalçık, *The Ottoman Empire*, ss. 186-189.

Torlak) tarafından girişilen bu suikast hedefine ulaşmamıştır³⁷. Aslında bu olayın gerçekten Kalenderîler tarafından mı düzenlendiği, yoksa onlara yıkılmak istenen siyasi bir komplo mu olduğu belki tartışılabilir. Mehdilik iddiasıyla mevcut yönetime karşı bir protesto olarak da yorumlanabilecek bu olayın hemen arkasından, suikastle ilgili oldukları ileri sürülen pek çok Kalenderî dervişinin yakalanarak Anadolu'ya sürüldükleri biliniyor³⁸. Bu olay artık Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalenderîlerin yönetim çevreleriyle ilişkileri açısından tâlihlerinin tersine döndüğü bir başlangıç tarihini teşkil eder.

XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı merkezî yönetiminin Kalenderîlere karşı sertleşmesinin belki daha önemli bir başka sebebi ise, kanaatimizce Anadolu'daki Şîî-Safevî propaganda olmuş- tur. Bu propagandanın başlangıç tarihi, bilindiği üzere, 1502'lere rastlar. Kalenderîlere karşı başlatılan bu sert politika ile söz konusu propagandanın aşağı yukarı aynı tarihlere tesadüf etmesi herhalde bir rastlantı olmasa gerektir, XV. yüzyılın ikinci yarısından itiba-

37 Olay hakkında bk. Oruç Beğ, s. 138; Hoca Sâdu'd-Dîn, *Tâcu't-Tevârih*, İstanbul 1280, II, 71; *Solakzâde Tarihi*, İstanbul 1289, s. 304; ayrıca bk. H. Joachim Kissling, *Sultan Bâyezid's II. Beziehungen zu Markgraf Francesco II. von Gonzago*, München 1965, s. 13 (Anonim *Menâkıb-ı Sultan Bâyezid Han*, Bibl. Nat. de Paris, E. Blochet nr. 922, vv. 35b-36b'den naklen); Cantacasin, *Petit Traité*, s. 225; Ocak, "Quelques remarques sur...», *Osmanlı Araştırmaları*, III (1982), ss. 74-75.

38 Bk. Kissling, s. 3'teki Osmanlıca metin; Solakzâde, *aynı yerde*. Yukarıda adı geçen anonim menâkıbnamede, II. Bayezid'in suikast olayının tahkiki işiyle Edirne kadısı İsa Fakih'i görevlendirdiği, yapılan araştırma sonunda olayla doğrudan doğruya *Otman Baba Kalenderîleri*'nin ilgili bulunarak Edirne'de idam edildikleri belirtiliyor. Bu önemli detay başka hiçbir kaynaktan mevcut değildir. Bu malumat, suikastın gerçekten Kalenderîler tarafından tertip edilmiş olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir; krş.: Machiel Kiel, "Sarı Saltuk ve erken Bektaşilik üzerine notlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı: 9, Aralık 1980, s. 31. Buna benzer ve yine Kalenderîlerin içine karıştığı bir başka suikast olayı da 1579'da, III. Murad devrinde Sokullu Mehmed Paşa'ya karşı vuku bulmuştur ki bunda siyasi motifler daha ağır basmaktadır. Bu suikastın, veziriazamın siyasi rakiplerince düzenlendiği ihtimali çok kuvvetlidir (bk. Solakzâde, s. 601; krş.: İ. Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1972, 2. bs., III, 48-49).

ren Anadolu’da yoğun bir faaliyet gösteren Hurufî cereyanlarla temasa geçen ve hiçbir zorluğa uğramadan bu cereyanlara açık bir muhatap olan Kalenderî zümrelerinin³⁹, zaten müsait yapıları dolayısıyla Şîî-Safevî propagandalara uygun bir zemin oluşturduklarına muhakkak nazarıyla bakılabilir. Bilhassa II. Bayezid’in 1492’de başlattığı sıkı takibat ve sürgün politikası sebebiyle artık yönetim çevrelerinin aleyhlerine döndüğünü anlamış bulunan Kalenderîlerin yeni bir siyasi dayanak aramaları ve bu yüzden de Şîî-Safevî propagandayla temasa geçme ihtiyacını hissetmiş olmaları, bizce fazla hayalperest bir faraziye sayılmamalıdır⁴⁰. Bu sebeple, II. Bayezid’in 1492’deki suikast teşebbüsü dolayısıyla bir tedbir olarak düşündüğü Kalenderîleri Anadolu’ya sürme uygulamalarının, 1502’lerden sonraki bu gelişmeler göz önüne alınınca, hiç de isabetli bir tedbir olmadığı kolayca anlaşılır. Zira Kalenderî zümrelerinin Anadolu sahasında yoğunlaşması, Şîî-Safevî propagandanın ancak işine yaramıştır.

Artık XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı vekayinâme ve belgelerinde, Kalenderîler hakkında daha önceleri rastlanmayan “*Ehl-i bid’at bî-mezheb ışıklar*”, “*Ehl-i Rafz*”, “*Ehl-i ilhâd*”, “*Tâyife-i Kalenderân-ı Râfiziyyân*” ve “*Tâyife-i Râfiziyye*” gibi, Rafiziliği vurgulayan sıfatların sıklaşması⁴¹, herhalde rastlantı değildir. Ayrıca, dînî emir ve yasak-

39 Bu hususta bk. A. Gölpınarlı, *Hurûfî Metinleri Katalogu*, Ankara 1973, ss. 28-32; İnalçık, *The Ottoman Empire*, ss.193. Kalenderîlerdeki Hurufî tesirleri gösteren bir ipucu da, XVI. yüzyılın tanınmış Kalenderî şairi Hayreti’nin divanında bulunmaktadır (Hayreti, *Divan*, nşr.: M.Çavuşoğlu-A.Tanyeri, İst. 1981, s. 19):

*İçdiler Fazl-ı İlâhî çeşmesinden Âb-ı Hızır
İtdiler kesb-i hayat-ı Câvidânî Abdallar*

Bugüne kadar hemen hiç kullanılmayan bu divan, XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kalenderîlerin inançları, dünya görüşleri, adet ve gelenekleri, yaşayışları hakkında çok değerli bir belge niteliğine sahiptir. Bu bakımdan değeri, bir divan olmaktan çok ötededir. Nakledilen beyitte açıkça görüldüğü üzere, şair hem Fazlullah Hurufî’ye, hem de onun tanınmış eseri *Câvidân’â* telmihinde bulunmaktadır.

40 Krş.: Köprülü, “*Abdal*”, s. 36.

41 Msl. bk. Kissling, s. 13’teki metin; *Nişancı Mehmed Paşa Tarihi*, İstanbul 1279, ss. 234-238; A. Refik (Altınay), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Rafizilik ve Bektaşilik”,

lara uymamak, ibadetleri yerine getirmemek gibi, daha Anadolu Selçukluları zamanında bahis konusu edilen klasik ittihamların yanında, artık, *ilk üç halifeye dil uzatmak, rafz u ilhâd üzre olmak, râfizî kitaplar bulundurmak* tarzında⁴², hiç şüphesiz Şîliği hatırlatan yeni suçlamaların sıraya girdiği görülmeye başlıyor. Hatta bazı eserlerde, Kalenderîlerin İran şahlarından yana olduklarını ve bunu açıklamakta bir sakınca görmediklerini bildiren ittihamlar da yer almaktadır⁴³.

Kalenderîler arasında bazı Şîî inançların yayılmış bulunduğu, sırf vekâyiname ve belgelerden değil, XVI. yüzyılda bizzat imparatorluk topraklarını dolaşmış bulunan Avrupalı seyyahların verdikleri bilgilerden de anlaşılıyor⁴⁴. Bilindiği gibi Avrupalı seyyahlar, gerek kıyafet, gerekse davranışları itibarıyla kendilerine çok tuhaf görünen bu zümreleri eserlerinde oldukça dikkatli ve geniş bir şekilde tasvir etmişlerdir. Hatta bütün "bunlardan da önemlisi, bu yüzyılda bizzat Kalenderîler arasından yetişen Hayâlî, Yetîmî ve Hayretî gibi şairlerin divanlarında da Şîî tesirleri ve inançları tesbit edebilmekteyiz⁴⁵. Bununla beraber, Kalenderîler ve Bektaşîler gibi, o devirde Şîî tesirler taşıyan zümreleri Şîî tarikatlar olarak nitele-

Edebiyat Fakültesi Mecmuası, IX2(1932), s. 40'daki, 75/1567 tarihli belge metni.

42 Msl. bk. *Nişancı Tarihi*, s. 237; ayrıca bk. yukarıda zikredilen belge ve daha birçokları.

43 Msl. bk. Aziz Mahmud Hüdâyî, *Tezâkir-i Hüdâyî, Süleymaniye* (Fatih) Kütüphanesi, nr. 2572, v. 89a; "Işık tâyîfesi ve anların habâseti vasfolunmaz. Her dâyim Kızılbaş'ın zuhûr ve intişârın temenni iderler idi. Elhamdülillah aksi oldu ve hâlâ Hak ancalar olmaz. Yine fırsat Şâh'undur dirler..."

44 Msl. bk. Antonio Menavino, *I Costumi et la Vita Turchi*, Firenze 1551, s. 57; Michel Baudier, *Histoire Générale de la Religion des Turcs*, Paris 1625, s. 199; ayrıca bk. Chalcondyle, *Histoire des Turcs*, Paris 1650, II, 24.

45 Söz konusu bu Şîî motifler için tipik misaller olarak Hayretî'nin *Divan*'ında şu sayfalara bakmak yeterlidir (bk. ss. 212-213, 223, 407, 411). Ayrıca Şah İsmail'in Hatâyî mahlasıyla yazdığı şiirlerini topladığı divanında Kalenderîleri medheden

Velayet kâbesin açdı Hatâyî

Gulâm-ı Şah-ı Merdan'dır Kalender

mahlas beyitli bir manzume yer almaktadır (bk. S. Nüzhet Ergun, *Hatâyî Divanı*, İstanbul 1961, s. 164).

mek yanlış olur. Zira söz konusu tesirlere rağmen bu zümrelerin hiç biri gerçek anlamda Şîf olmamışlardır.

İşte öyle görünüyor ki, işaret edilen bu Şîf eğilimler dolayısıyla, doğrudan doğruya bağları olmasa bile, Kalenderîlerin İran'a sempati beslemelerini tabii karşılamak gerekir. Osmanlı yönetiminin ise bunu müsamaha ile karşılaması, hele İran'la şiddetli mücadelelerin sürdüğü XVI. yüzyılda buna göz yumması elbette düşülemezdi. Bu yüzdendir ki, Kanuni Sultan Süleyman ve ondan sonraki padişahların devirleri, Kalenderîler üzerindeki sıkı kontrol ve baskı politikasının daha da fazlaştığı, onlar hesabına ise Osmanlı Devleti'nin kurulduğu tarihlerden bu yana yaşadıkları en talihsiz dönem olarak dikkati çekiyor. Dönemin kaynakları bu hususu gayet açık bir şekilde yansıtmakta, bilhassa arşiv belgeleri bu konuda bir hayli zengin malzeme ihtiva etmektedir.

Bunlar incelendiği zaman, Osmanlı merkezî yönetiminin imparatorluk dahilindeki hemen hemen bütün Kalenderî zaviye ve tekkelerine karşı sıkı bir kontrol ve takip kampanyası uyguladığını görmemek kabil değildir. Bu kampanyanın Rumeli'de daha çok Varna ve Selânik sancaklarında, Anadolu'da ise en ziyade Denizli, Afyon ve özellikle de Eskişehir havalisinde Seyid Gazi zâviyesinde yoğunlaştığı göze çarpıyor.

Belgelerde tahkikat sebebi olarak, “şer'-i şerife ve dîn-i İslâma muhalif bazı kelimât itmek”⁴⁶, “Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebi üzere olmayub hilâf-ı şer' vaz' üzere olmak”⁴⁷ ve “rafz u ilhâd' üzere olmak”⁴⁸ gibi genel mahiyette suçlamaların yanında, “şarap imâl edip satmak ve içmek”⁴⁹, “şeyhlerini peygamber ilan etmek”, “Müslüman mezarlıklarına yezidler makberesi demek”, “Müslümanların namaz kılmalarına engel olmak” ve “cahil halkı dalalete sevk etmek” gibi⁵⁰ belirgin suçlar da yer almaktadır. Yapılan tahkikat neticesinde, bahis konusu

46 Male bk. Ahmed Refik, *a.g.m.*, ss. 34-35'teki 12 Muharrem 967 (1559) tarihli belge.

47 Msl. bk. *a.g.m.*, ss. 35-36'daki 1. Safer 967 (1559) tarihli belge.

48 Msl. bk. *a.g.m.*, ss. 50-51'deki 15 Safer 980 (1572) tarihli belge.

49 Msl. bk. *a.g.m.*, s. 37'deki Rebiulevvel 967 (1559) tarihli belge.

50 Msl. bk. *a.g.m.*, ss. 38-39'daki 15 Safer 975 (1567) tarihli belge.

suçların gerçekten işlendiği anlaşılırsa, Kalenderîlerin hemen cezalandırılması yoluna gidilmediği, bir daha *rafz u ilhad*'a dönmeyip "*evkat-ı hamseye müdâvemet*" şartıyla yerlerinde bırakılmalarına izin verildiği müşahede olunmaktadır⁵¹. Bununla beraber bu şartı kabul etmeyenler veya ettikleri halde gereği gibi taahhütlerini yerine getirmeyenler olursa, sürgün ve hapis cezalarına çarptırıldıkları belgelerden rahatlıkla takip edilebilmektedir.⁵²

Nişancı Mehmed Paşa da tarihinde, Kanunî Sultan Süleyman'ın Kalenderî zaviyelerini teftişe tabi tuttuğunu, bunun sonunda "*ferîk-i zindîk ışık tâyifesi*"nden pek çok "*mülhid*"in zaviyelerden sürülüp çıkarıldığını ve muhtelif yerlerde hapsedildiğini bildirmek suretiyle belgeleri takviye etmektedir"⁵³.

Kalenderî zaviyelerinde XVI. yüzyılın ortalarında girişilen bu temizlik hareketinden nasibini fazlasıyla alan, Seyid Gazi'deki büyük tekke olmuştur. Dönemin kaynaklarından Aşık Çelebi'ye göre, "*bir dâr-ı fîsk u dalâl olub her yerden anası atası azarlamış battallar ve işden kaçûb ışık olmuş...abdâllar*"ın toplandığı bu tekke⁵⁴, Kalenderîlerin Anadolu'daki en önemli merkezi durumunda idi. Bu sebeple hükümetin burasını Kalenderîlerden kesin temizleme kararını aldığı ve Seyid Gazi kadısı Mustafa b. Hasan marifetiyle bu kararını uyguladığı müşahede ediliyor. Sonunda, 1588 yılında *tarîk-i Ehl-i Sünnet ve Cemaat*'i takibe razı olanların dışındakiler tevkif olunarak Kütahya kalesine hapsedilmiş ve tekkede bir medrese açılarak burası bir "*Dâru't-ta'lim-i ilm-i dîn*" haline getirilmiş idi⁵⁵. Böylece Anadolu Selçukluları zamanından beri Kalenderî dervişlerinin Anadolu'daki en büyük merkezi olma durumunu koruyan Seyid

51 Msl. bk. yukarıda 47 nolu notta gösterilen ve *a.g.m.*; s. 31'deki 23 Ramazan 966 (1558) tarihli belge.

52 Msl. bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *5 nolu mühimme defteri*, s. 47-48. Burada yakalanan ışıkların Rodos kalesine sürgün edildikleri belirtilir.

53 Bk. *Tarih-i Nişancı*, ss. 237-238: "*Min ba'd diyar-ı Osmaniye'de karar itmesünler deyû buyurulmağın zâviyelerde ve hanikalarda bulunan, mülhidleri sürdüler, çıkardılar*".

54 Bk. *Meşâiru'ş-Şuarâ*, nşr.: Meredith-Owens, London 1971, v. 175a.

55 Msl. bk. yukarıda 47 nolu notta gösterilen belge; ayrıca bk. Atayı, *Zeyl-i Şakayık*, İstanbul 1268, I, 56.

Gazi Tekkesi, yeni bir hüviyetle mevcudiyetini sürdürecektir ve kısa bir zaman sonra da Bektaşî tekkesi haline gelecektir⁵⁶.

Kısaca diyebiliriz ki, XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı merkezî yönetiminin Kalenderî dervişlerine karşı uyguladığı politikanın hareket noktası, zaten eskiden beri Ehl-i Sünnet inançları haricinde bir hayat sürdüren ve zaman zaman yönetime karşı çıkma eğiliminde olan bu zümrenin, Şîî-Safevî propagandasıyla paralel olarak siyasi bir nitelik kazanmaya başlamış olmasıdır. O halde Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezî yönetiminin XVI. yüzyılda Kalenderîlere karşı bütün tavırlarını, genelde Safevî propagandasına uyguladığı tedbirlerin bir parçası şeklinde değerlendirmek belki daha doğru olacaktır. Zira bizce hükümeti endişeye sevkeden şey, Kalenderîler'deki Ehl-i Sünnet dışı inançların kendilerinden ziyade, bunların Şîî motifler aracılığıyla siyasi bir nitelik kazanması sonucu, Ehl-i Sünnet doktrinine dayalı Osmanlı yönetiminin yara alması idi. Bu tehlikeyi bertaraf etmenin tek yolu ise, Safevî propagandasının hedefi olan çevrelerde, bu arada tabiatıyla Kalenderî zümrelerinde koyu bir *Sünnileştirme* kampanyası olmalıydı. Ancak bu yolla Safevî taraftarlığı yok edilebilir veya en azından azaltılabilirdi. İşte kanaatimizce arşiv belgelerinde göze çarpan ısrarlı *rafz u ilhadı terk ettirip Ehl-i Sünnet ve Cemâat mezhebine döndürme* ve bunun alameti olan *beş vakit namaza devamı sağlama* çabalarını bu perspektif içinde değerlendirmek icap eder.

Sonuç olarak, XIV.-XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı yönetimi ile Kalenderîler arasındaki ilişkinin, daha başından beri hükümetçe belirlenmiş kesin bir tavır değil, devletin gelişme süreci boyunca değişen ve gelişen siyasi ve idarî şartlar tarafından belirlendiğini söylemek mümkündür.

56 Seyyid Gazi Tekkesi'ne dair bk. Şükrü, *Seyyid Battal Gazi*, İstanbul 1334 (Seyyid Gazi Tekkesi'nin son şeyhlerinden olan yazar, bu küçük eserinde tekkenin kuruluşundan itibaren bütün tarihi gelişimini, sözlü rivayetler ve tekkede mevcut belgelere dayanarak anlatmaktadır. Ayrıca bk. F.W. Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford 1929, II, 704-711; Suraiya Faroqhi, *Der Bektaschi-Orden in Anatolien*, Wien 1981, ss. 80-91 (Burada bibliyografik referanslar mevcuttur).